

ایستادشهر

سال سی و ششم، شماره سوم
مرداد شهریور ۱۴۰۴
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۳

چو یا جهانش بخش | رسول جعفریان | سیدعلی میرافضلی | سیدرضا باقریان موحد | عبد الجبار رفاعی / محمد سوری
زهرا آقابابایی خوزانی | سیدعلی کاشفی خوانساری | مهدی عسگری | حمیدرضا تمدن | امید حسینی نژاد | حیدر عیوضی
آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی | میلاد بیگدلو | سید احمد رضا قائم مقامی | مجید جلیسه | علی راد
محمد شهسوار | عارف نوشاهی / شیوا امیرهدایی | مریم حسینی | علی نیک زاد | سیدعلی موسوی
غلامحسین خدري | علی ایمانی ایمنی | علی کاملی | فرهاد طاهری | سهیل یاری گل دژه | امید طبیب زاده | سید محمد عمادی حائری

مگر ز مضر به گنجان «بشیر» می آید | مقتل الحسین (ع) ابوحاتم، محمد بن حبان بُستی (م ۳۵۴)

رباعیات شهر آشوب حسن دهلوی | معرفی نشریه اتاق آبی

از نگاه عربی: متفکران معاصر ایران و جهان عرب (۲) | از ازدواج تا طلاق: روی و پشت یک سند

روابط قصه گویان دینی و حاکمان سیاسی | امامزاده حضرت شاه زندو (ع)

محمد عابد الجابری و نقد عقلانیت عربی | خراسانیات (۶) | آینه های شکسته (۱۰)

یادداشت های لغوی و ادبی (۵) | اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر

نویشتگان (۱۴) | یادداشت های شاهنامه (۸) | چاپ نوشت (۲۰) | از شیعه علی (ع) تا دین علی (ع)

طومار (۱۲) | قصص الأنبياء در میراث اسلامی | المستخلص

تحفة البرره مجدالدین بغدادی در آثار شمس الدین محمد الأطعانی | کتابخانه یعنی غنای زنده زاینده

نقد ترجمه فارسی مابعد الطبیعه ارسطو اثر شرف الدین خراسانی

مروری بر تخلفات گسترده در پژوهش | تحلیل روشمند ادعاهای انتحال در حوزه فلسفه اسلامی

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ سلسله مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رنه وِلک (۲)

♦ در میانه حکایت و تصحیف

آینه‌های شکسته (۱۰)

نگاهی به استعاره‌های دند/ن در ترجمه‌های تورات

عضو هیئت علمی پژوهشگاه قرآن و حدیث قم | حیدر عیوضی

| ۲۴۹ - ۲۵۷ |

۲۴۹

آینه پژوهش | ۲۱۳

سال ۳۶ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۴

چکیده: از دشواری‌های ترجمه به‌ویژه در رابطه با متون کهن و در اینجا تورات عبری، انتقال مفاهیمی است که در قالب صنایع ادبی از جمله استعاره‌ها بیان شده‌اند؛ همچنین نظر به منظوم بودن حدود یک‌سوم تورات، دامنه این موضوع بسیار گسترده خواهد بود. استعاره‌های مرتبط با «دندان» در سراسر تورات حوزه معنایی گسترده و چندوجهی دارد؛ از جمله نماد قدرت، زیبایی، عدالت، خوی وحشی‌گری و بی‌رحمی به کار رفته است. این شماره از «آینه‌های شکسته» به بررسی چهار مورد در عاموس ۴: ۶، میکاه ۳: ۵، ایوب ۱۳: ۱۴ و ۲۰: ۱۹ متمرکز است. چنین می‌نماید که هر کدام از طیف‌های ترجمه، یعنی تحت‌اللفظی، تفسیری، آزاد و معنایی بسان آینه‌های شکسته بخشی از چندمعنایی متن مبدأ را منعکس کرده‌اند؛ به عبارتی تنها با دیدن آنها در کنار هم متن مبدأ برای مخاطب درک‌پذیر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تورات عبری، ترجمه‌های فارسی، ترجمه قدیم، استعاره دندان.

Broken Mirrors (10): A Study of Dental Metaphors in the Translations of the Torah

Heidar Eyvazi

Abstract: One of the major difficulties of translation—particularly with ancient texts such as the Hebrew Torah—is the rendering of concepts expressed through literary devices, notably metaphors. Since roughly one third of the Torah is composed in verse, the scope of this issue is extensive. Metaphors associated with “teeth” in the Torah cover a broad and multifaceted semantic field, employed as symbols of power, beauty, justice, savagery, and cruelty. This installment of “Broken Mirrors” focuses on four passages: Amos 4:6, Micah 3:5, Job 13:14, and Job 19:20. It appears that each of the different modes of translation—literal, interpretative, free, and semantic—functions like a broken mirror, reflecting only part of the polysemy of the source text. In other words, the text of origin can be adequately understood by the reader only when these partial reflections are viewed together.

Keywords: Hebrew Torah; Persian translations; Old Translation; dental metaphor.

درآمد

از دنیای باستان، دندان به جهت نقش حیاتی آن نماد سلامتی، نشاط و قدرت بوده است؛ و از عناصر مهم و ملاک‌های شاخص در زیبایی‌شناسی نیز به شمار می‌رفته. ردپای آن را در بخش‌های مختلف تورات می‌توان دید: «چشم‌انش به شراب سرخ و دندانش به شیر سفید است» (پیدایش ۴۹: ۱۲)؛ به طور برجسته در «دندانهای مثل گله گوسفندان پشم بریده که از شستن برآمده باشند و...» (غزل غزلها ۴: ۲). بر این پایه در بین النهرین عبارت «دندان در برابر دندان» (قس. «الْبَیِّنُ بِالْبَیِّنِ»، مائده: ۴۵) در کنار «چشم در برابر چشم» از مصادیق برجسته اصل قصاص^۱ مطرح بوده است.^۲

واژه عبری שֵׁן / šēn «دندان» در پیوند ریشه‌شناختی با سֵן عربی است و با تفاوت‌های جزئی در برخی واج‌ها در دیگر زبانهای سامی نیز دیده می‌شود. در تورات واژه مذکور و کلمات مترادف آن مانند מַטְלַח / matlaḥ «دندان‌های آسیاب (حیوانات)»^۳ در انواع استعاره‌ها به کار رفته است. در نگاه اولیه دست کم می‌توان چهار حوزه^۱. عنصر زیبایی و جذابیت؛^۲. نماد اصل برابری در عدالت؛^۳. نماد قدرت و حتی خوی وحشیگری؛^۴. دندان پوسیده نماد تباهی و مرگ، را تفکیک کرد.^۴ بررسی همه جانبه این موضوع قطعاً می‌تواند به عنوان یک پژوهش مستقل جالب باشد.

در این مقاله تنها به بررسی چهار مورد در عاموس ۴: ۶، میکاه ۳: ۵، ایوب ۱۳: ۱۴ و ۱۹: ۲۰ بسنده می‌شود (از دیگر کاربست‌های آن ایوب ۲۹: ۱۷، یوئیل ۱: ۶، مزمیر ۱۲۴: ۶، زکریا ۹: ۷). آنچه در ادامه می‌آید صرفاً ناظر به شیوه ترجمه و انتقال معنی در ترجمه‌های مختلف می‌باشد و مباحث نظری در باب ترجمه صنایع ادبی از جمله استعاره‌ها در اینجا مطرح نظر نیست. سپس در ضمن مقایسه ترجمه‌ها از یک سو و بررسی متن اصلی از سوی دیگر پیشنهادهایی ارائه می‌شود. این پیشنهاد گاه صرفاً ترجیح ترجمه‌ای بر سایر ترجمه‌هاست، و گاه با تغییرات جزئی همراه است.

1. *lex talionis* (مقابله به مثل).

۲. در رابطه با برخی جزئیات و تفاوتها در قانون حمورابی و قوانین دیگر ← TDOT, 15/314.

۳. حییم الف، ۳۱۰.

4. <https://digitalbible.ca/article-page/bible-study-symbols-the-symbol-of-the-tooth-in-biblical-context-an-exploration-of-oral-metaphors-in-sacred-texts-1700845118996x301532728100143000>

عاموس ۶:۴

و من نیز نظافت دندان را در جمیع شهرهای شما و احتیاج نان را در جمیع مکانهای شما به شما دادم. معهدا خداوند می‌گوید بسوی من بازگشت ننمودید.

ترجمه قدیم

من به شهرهای شما قحطی فرستادم، ولی فایده‌ای نداشت و باز بسوی من بازگشت نکردید.

تفسیری

من در همه شهرهایتان دندانهای تمیز به شما دادم،

و در همه مکانهایتان، فقدان نان؛

هزاره نو

با این حال، خداوند می‌فرماید، به سوی من بازگشت نکردید.

Darum habe ich euch auch in allen euren Städten müßige Zähne gegeben und Mangel am Brot an allen euren Orten ...

Luther 1912

تت.: به این جهت برایتان در همه شهرهای شما دندانهای بیهوده دادم، و فقدان نان در همه مکان‌هایتان ...

عبارت *niqyōn šinnayim* / נִקְיֹן שִׁנַּיִם تحت اللفظی «تمیزی دندان»، استعاره از «گرسنگی، قحطی و نداشتن چیزی (به طور مشخص گوشت) برای خوردن» است،^۱ و اساساً در تناظر با عبارت بعدی «فقدان نان» اشاره به قحطی و خشکسالی قرار دارد.^۲ به این ترتیب، در میان ترجمه‌های فوق ترجمه تفسیری در این قسمت کاملاً مفهومی عمل کرده است.

۲۵۲

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

میکاه ۵:۳

[۱] خداوند درباره انبیایی که قوم مرا گمراه می‌کنند و به دندانهای خود می‌گزند و سلامتی را ندا می‌کنند،

ترجمه قدیم

[۲] و اگر کسی چیزی به دهان ایشان نگذارد با او تدارک جنگ می‌بینند، چنین می‌گوید:...

خداوند می‌فرماید: «ای انبیای دروغگو که قوم مرا گمراه کرده، برای کسی که به

تفسیری

شما مزد می‌دهد با صدای بلند سلامتی می‌طلبید

[۲] و کسی را که مزد نمی‌دهد تهدید می‌نمایید؛

1. Gesenius, 565;

همینطور در تفاسیر تورات، از جمله راشی: <https://www.sefaria.org/Amos.4.6?lang=bi&with=Rashi&lang2=en>

۲. واژه *niqyōn* / נִקְיֹן از ریشه *nqh* / נָחַץ قس. نَقَى در عربی بر معنای اولیه «پاکی، و طهارت» دلالت دارد؛ این واژه در ترکیب‌های

دیگر از جمله *niqyōn caf* / נִקְיֹן צַף «پاکدستی» ← (پیدایش ۲۰: ۵) به کار رفته است؛ ← Gesenius, 565.

خداوند دربارهٔ انبیائی که قوم مرا گمراه می‌کنند چنین می‌گوید،
 هزاره نو دربارهٔ آنان که چون خوراک فراوان دراند ندای "صلح و سلامتی" سر می‌دهند،
 [۲] اما اگر کسی طعامی در دهانشان نگذارد، به وی اعلام جنگ می‌کند.

[۱] یَهُوَه علیه پیامبرانی که قوم مرا گمراه می‌سازند چنین می‌گوید:
 اگر چیزی میان دندانها داشته باشند،
 سیار ندا می‌دهند: «صلح!»
 [۲] لیک به آن کس که چیزی در دهان آنها نمی‌نهد، اعلان جنگ می‌کنند.

Thus saith the LORD concerning the prophets that make my people err, that bite with their teeth, and cry, Peace; and he that putteth not into their mouths, they even prepare war against him ...

تت: خداوند دربارهٔ انبیایی که قوم مرا گمراه می‌کنند، با دندان‌های خود می‌گزند و
 Webster فریاد صلح سر می‌دهند؛ و هر که چیزی به دهانشان نگذارد، با او جنگ می‌کنند،
 چنین می‌گوید: ...

Thus saith Jehovah concerning the prophets that make my people to err; that bite with their teeth, and cry, Peace; and whoso putteth not into their mouths, they even prepare war against him: ...

تت: یهوه دربارهٔ انبیایی که قوم مرا گمراه می‌کنند، با دندان‌های خود می‌گزند و
 ASV 1901 فریاد صلح سر می‌دهند؛ و هر که چیزی به دهانشان نگذارد، با او جنگ می‌کنند،
 چنین می‌گوید: ...

۲۵۳

آینه پژوهش | ۲۱۳
 سال ۳۶ | شماره ۳
 مرداد و شهریور ۱۴۰۴

متن عبری

[۱] כֹּה אָמַר יְהוָה עַל־הַנְּבִיאִים הַמְתַּעִים * אֶת־עַמִּי הַזֵּשִׁכִּים * בְּשִׁנֵּיהֶם וְקָרְאוּ * * * שְׁלֹום
 [۲] וְאֶנְשֵׁי לֹא־יִתְּנוּ עַל־פִּיהֶם וְקִדְּשׁוּ עַל־יּוֹ מַלְחָמָה
 این آیه متضمن دو بخش است که، قسمت دوم در عموم ترجمه‌ها تقریباً به یک مضمون بوده و
 جای نقد و نظر نیست. اما در بخش نخست تفاوت‌هایی دیده می‌شود که از قضا متضمن
 استعاره مورد بحث ما است. باری، در اینجا سه فعل داریم که به ترتیب با * نشان شدن، و اندکی
 توضیح در معنای آنها به بررسی بهتر کمک می‌کند.

I. در ابتدا صورت فعلی הַמְתַּעִים/hammat'im (در باب Hifil)، از ریشه תַּעַה/tā'āh به معنی
 «منحرف شدن؛ تلو تلو خوردن»، با توسعهٔ معنایی (از جمله در اینجا) به «گمراه شدن، گمراه
 کردن» دلالت دارد.^۱

II. فعل دوم (در باب *Qal*)، از ریشه *נָשָׂא/נָשָׂא* *nāšak* متضمن دو معنی است: «صدمه زدن؛ نیش زدن (مار)» ← (اعداد ۲۱: ۶)، و با توسعه معنایی «ظلم کردن از طریق نزول و بهره گرفتن».^۱ در آیه مورد بحث، هم‌نشینی این فعل با واژه *שָׁנָה/שָׁנָה* «دندان» به همان معنای نخست، یعنی «گزیدن با دندان؛ نیش زدن» که در مورد مار روشن است، اما در مورد انسان، در اینجا انبیاء دروغین می‌تواند استعاره از هرگونه آزار و اذیت یا سوء استفاده از باورهای دینی در معنی کلی آن باشد.

III. فعل سوم از ریشه *קָרָא/קָרָא* *qārā* قس. قرأ در عربی، به «خواندن، فراخواندن، ندادادن» دلالت دارد، و در ترکیب فوق به معنی «سلامتی ندا می‌کنند» است.

با توجه به نکات مقدماتی، و مقایسه ضمنی ترجمه‌های فوق این آیه به چنین مضمونی دلالت دارد: «[۱] یهوه درباره انبیایی که قوم مرا گمراه می‌کنند و به دندانهای خود می‌گزند و سلامتی را ندا می‌کنند... (چنین می‌فرماید...)». بر این پایه، ترجمه‌های تفسیری، هزاره نو و پیروز سیار با دو اشکال مواجه‌اند:

الف) در این ترجمه‌ها با افزوده‌هایی مواجه هستیم که عبارتند از «برای کسی که به شما مزد می‌دهد... (تفسیری)، و «درباره آنان که چون خوراک فراوان دارند...» (هزاره نو)، «اگر چیزی میان دندانها داشته باشند» (سیار)؛ این افزوده‌ها کاملاً تفسیری‌اند و پیوندی با متن مبدأ ندارند، هرچند به نظر می‌رسد که به جهت قرینه‌سازی با بخش دوم آیه بوده است! اما نباید از نظر دور داشت که مفهوم آیه به خودی خود کامل است، چنانکه در ترجمه قدیم ملاحظه می‌شود نیازی به افزوده تفسیری نیست!

ب) از سوی دیگر، ترجمه عبارت فعلی دوم، یعنی «و به دندانهای خود می‌گزند» به کلی نادیده گرفته شده!

به این ترتیب، به نظر می‌رسد ترجمه قدیم، *Webster* و *ASV* در انتقال مفهوم آیه استوارتراند؛ و چنین مضمونی مراد است: «خداوند/یهوه درباره انبیایی که قوم مرا گمراه می‌کنند و به دندانهای خود می‌گزند و سلامتی را ندا می‌کنند، و اگر کسی چیزی به دهان ایشان نگذارد با او تدارک جنگ می‌بینند، چنین می‌گوید:....».

1. BDB, → נָשָׂא;

ایوب ۱۳: ۱۴

ترجمه قدیم	چرا گوشت خود را با دندانم بگیرم و جان خود را در دستم بنهم؟
تفسیری	بلی، جانم را در کف می نهم و هر چه در دل دارم می گویم.
هزاره نو	چرا گوشت تن خویش به دندان گیرم، و جان خویش در کف نهم؟
هاشمی نژاد	از چه گوشت خود به دندان گیرم، و جان خویش در دستم نهم؟
سیار	گوشت خود را میان دندانهای خویش می گیرم، و جان خود را در دستان خویش می نهم. ^۱

*How long! I will take my flesh in my teeth;
I will take my life in my hands.*

JPS, 1985 تت: تا کی! گوشت خود را به دندان بگیرم؛

و جان خویش را در دستم نهم؟

گوشت خود را به دندان گرفتن، به عنوان یک ضرب المثل متضمن مفهومی دوگانه است؛ همانطور که راشی بدان اشاره می کند: پذیرفتن درد و رنج از یک سو، و ترجیح سکوت به جای شکوه و ناله، از سوی دیگر!^۲ اما قید *al-mā' / מֵאֲמָ* در ابتدای آیه^۳ مترادف با *lammā' / לָמָּא* و *maddo' / מַדּוֹ* است و به عنوان قید پرسشی به معنی اولیه «چرا، به چه سبب، برای چه» دلالت دارد.^۴ ملاحظه می شود که این قید در برخی ترجمه های فوق، مشخصاً تفسیری و پیروز سیار نادیده گرفته شد، و در نهایت کل جمله به صورت جمله خبری تلقی شده است!

و نکته ظریف تر اینجاست که معنی مذکور، یک معنی اولیه است! و این قید در اینجا با توجه به بافت به معنی «تا کی؛ تا چه مدت؛ چقدر» است، البته قید *mā' / מָא* به تنهایی معنی اخیر را نیز در خود دارد. کوتاه آنکه این آیه بخشی از دفاعیه / پاسخ ایوب به سخنان صوفر (باب ۱۲) است. آیه قبل (۱۳) چنین مضمونی دارد «ساکت باشید؛ هر بلایی سرم بیاید، من حرفم را می زنم». و سپس می رسیم به آیه مورد بحث؛ بر این پایه، در میان ترجمه های فوق معادل *How long!* «تا کی» برای قید پرسشی مذکور در نسخه *JPS Tanakh (1985)* استوارتر به نظر می رسد؛ که در ادامه به

۱. پاورقی ترجمه سیار در ذیل این آیه ناظر به قسمت دوم آن است، حتی آیات مشابه که بدان ارجاع داده شده، ارتباطی به بحث مذکور ندارند: «دو واژه نخست را که تکرار کلمات پایانی آیه ۱۳ هستند حذف می کنیم. این تعابیر که ظاهری ضرب المثل دارند، به این معنی هستند که زندگی خود را به مخاطره می افکنیم و همه چیز را بر سرکاری می نهیم» (بنگرید به داوران ۱۲: ۳؛ ۱۹: ۵؛ ۲۸: ۲۱).

2. <https://www.sefaria.org/Job.13.14?lang=bi&with=Rashi&lang2=en>

۳. متن عبری: *לֹא-מָה אֶשְׂאָר בְּשִׁרִי וְנִפְשִׁי אֶשְׂיֵם בְּכַפִּי*:

۴. حییم الف، ص ۳۹۲.

انعکاس بهتر معنی آیه منتهی شده است: «تا کی! گوشت خود را به دندان بگیرم؛ و جان خویش را در دستم نهم؟» و این لحن در آیه بعدی (۱۵) ادامه می‌یابد: «حتی اگر مرا بکشد، بر او امید خواهم بست؛ اما در برابر او از راههای خویش دفاع خواهم کرد».

ایوب ۱۹: ۲۰

ترجمه قدیم
استخوانم به پوست و گوشتم چسبیده است، و با پوست دندانهای خود خلاصی یافته‌ام.

تفسیری
از من پوست و استخوانی بیش نمانده است، به زحمت از چنگ مرگ گریخته‌ام.

هزاره نو
پوستی بر استخوان بیش نیستم؛ به تار مویی بندم و بس.

هاشمی نژاد
پوستی هستم بر استخوان کشیده؛ به مویی جسته‌ام.

سیار
استخوانهایم به پوست و گوشتم چسبیده است،
آه! ای کاش می‌توانستم با پوست دندانهایم از آن خلاصی یابم.^۱

My bones stick to my skin and flesh;

I escape with the skin of my teeth.

JPS, 1985 تت.: «استخوانهایم به پوست و گوشتم چسبیده؛

به پوست دندانم بندم.

۲۵۶

آینه پژوهش | ۲۱۳

سال ۳۶ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۴

این آیه از آیات دشوار و چند لایه در تورات است؛ شرح لغات و تفسیر آن همواره در تفاسیر یهودی محل بحث بوده است. به این ترتیب، دست کم در سطح ترجمه برای دریافت مفهوم کلی، مقایسه طیف مختلف ترجمه‌ها، اعم از تحت اللفظی، تفسیری، آزاد و مفهومی در کنار هم ضروری است. آیه از دو بخش تشکیل شده است؛ در جدول ذیل متن عبری و ترجمه واژه به واژه آن به صورت زیرنویس، به عبارتی کاملاً تحت اللفظی ملاحظه می‌شود:

متن عبری [۱] בְּעוֹרִי וּבְעֶשְׂרִי דְבָקָה לַעֲצָמִי [۲] וְאֶת־מַלְחָה בְּעוֹר נִשְׁפִּי:

تت. [۱] به پوست و گوشتم چسبیده استخوانم؛ [۲] و بندم به پوست دندانم.

بررسی کلمات

[۱] چسبیدن گوشت و پوست به استخوان استعاره از نهی و لاغر شدن است؛ که در فارسی به اختصار از آن به «پوست و استخوان شدن» تعبیر می‌شود. این مفهوم به خوبی در ترجمه‌های تفسیری، هزاره نو و هاشمی نژاد منعکس شده است.

۱. پاورقی: «احتمالاً عبارت ضرب المثلی است».

[۲] اما ترکیب «پوست دندان» اشاره به لثه دارد،^۱ همانطور که در برخی زبانهای اروپایی مانند آلمانی از لثه به *das Zahnfleisch* «گوشت دندان» تعبیر می‌شود؛ به عبارتی ایوب در صدد انتقال این مفهوم است که تنها لثه‌ام از بیماری در امان مانده؛ به تعبیر راشی تمام بدنم به کرم آلوده شده، به جز لثه.^۲

در میان ترجمه‌های فوق، عبارت دوم در ترجمه تفسیری به صورت «به زحمت از چنگ مرگ گریخته‌ام»، بیش از آنکه برگردان متن عبری ایوب باشد، منعکس کننده یک اصطلاح انگلیسی است (زبان واسطه‌ای که از آن ترجمه شده). کوتاه آنکه، اصطلاح "by the skin of teeth" ت: «با پوست دندان» به معنی «با جان کندن، به زحمت» در انگلیسی ریشه در همین عبارت ایوب دارد، و ظاهراً از طریق ترجمه‌های تورات به ادبیات این زبان راه یافته است. باری، نظر به توضیحات فوق و ترجمه‌های مذکور به نظر می‌رسد آیه به چنین مضمون دلالت دارد:

«استخوانم به پوست و گوشتم چسبیده؛

به پوست دندانم (لثه‌ام) بندم».

ملاحظه می‌شود که ترجمه‌های فوق هر کدام به شیوه‌ای عمل کرده‌اند، به طوری که ترجیح یکی یا انتخاب بهترین دشوار است؛ با همه این اوصاف اگر ناگزیر از انتخاب باشیم، به نظر نگارنده این سطور ترجمه هاشمی نژاد سپس هزاره نو بیشتر به جهت انعکاس طنین شعری استوارتراند.

۱. BDB, → מלת, עזר.

۲. برای تفسیر راشی:

https://www.sefaria.org/Job.19.20?lang=bi&p2=Rashi_on_Job.19.20.1&lang2=bi&w2=all&lang3=en